لێكۆڵینەوە

بۆتان جەلال

چۆنیەتی خوێندنەوەی دەقی یەكدەنگ و فرە دەنگ لە نموونەی شیعری "گۆران" و "سەباح ڕەنجدەر"دا

لە گرفتە سەرەكییەكانی تێنەگەیشتن لە شیعری فرە دەنگ لای بەشێك لە خوێنەران لەوەدا خۆی بەرجەستە دەكات. كە دەقێك دەخەیتە بەر زەین و دیدەی بۆ خوێندنەوە و چێژ لێ وەرگرتن، ڕەهەندی (كات) و زوو زوو جێگۆڕكێی (شوێن)ە. كە ئاڵۆزییەك لە بیر و زەینی خوێنەرەكەدا دەهێنێتە بوون و لە بارێكی ناسەقامگیردا ڕایدەگرێت و دەیهێڵێتەوە.

خوێنەری ئاسایی ڕاهاتووە كە شیعرێك بخوێنێتەوە، وشە و ڕستەكان یەك بە دوای یەك، ماناكانیان لە ڕووی كات و شوێنەوە، ڕێكخستنێكی ئاسایی و ساكاری هەبێت. یەكڕاست واتایەكی ئامادەكراو و یەكدەنگی دەست بكەوێت. نموونە دێڕە شیعرێكی (گۆران) :

گۆران

جادە چۆڵ و سێبەر بوو، كات بەیانی
ئەڕۆیشتم خەیاڵاوی ئەمڕوانی[١]

جادە (شوێن) ەكەیە، بەیانی (كات) ە كەیەتی، كردارەكەش ڕۆیشتنی مرۆڤێكە لە سەر جادە لە كاتی بەیانی، مەبەستیش لەوەیە كە لەو شوێن و كاتەدا ئەو مرۆڤە بە شێوەیەكی خەیاڵاوی ڕۆیشتووە و كەوتووەتە ناو

خەیاڵێکی جوان و مەستبوونی بیر و بینین، ئەمەیان شیعرێکی ڕۆمانسی و پڕختووکەی شاعیری ئاماژە بۆ کراوە.

لە ڕووی شوێن و کاتەوە تا شیعرەکە تەواو دەبێت گۆڕانکارییەکی فراوان لە ڕووی (کات) و (شوێن) نابیندرێت، ئەم ڕەهەندە لە کات و جێگۆڕکێ لە شوێن ئێجگار ماوەکەی کەمە، وا دەکات بیری خوێنەر ئامادەبێت. مانا یەک لە دوای یەکەکانی وەرگرێت و وێنەیەکی یەکئاست و چێژلێکراوی لێ دروست ببێت، لێرەدا ماندووبوون و وەرزشی مێشک سست و کەمخایەنە، دەروون زیاتر ئارام دەبێت و ئاسوودەییەک وەردەگرێت، بۆیە سەیر دەکرێت خوێنەرانی ئەم جۆرە شیعرە ناسک و ئاسانانە لە ڕووی داڕشتن و ماناوە زۆرن و هەمیشە بە دوای شیعری سادە و ناسک و واتاداری ئامادەکراوی یەکدەنگدا دەگەڕێن، بەڵام کە دەقێکی فرە دەنگ دەخرێتە بەر زەین و دیدەی، هەر کە دەست بە خوێندنەوەی یەکەم دێڕ دەکات تا دەگاتە چارەگی هێشتان بیری ئامادە نەبووە وێنەیەک بگرێت و ماناکەی لێکبداتەوە و چێژ و ئارامی دەروونی پێبدات. بۆیە کە دەگاتە ناوەڕاستی دەقەکە سەرسامییەک دەیگرێت و لێی حاڵی نابێت. ماندوو دەبێت و واز لە خوێندەنەوەی دەهێنێت و دەڵێت: (گونجاو ترە بە دەقێکەوە خەریک بم چێژی شیعریم بداتێ). ئەم جۆرە خوێنەرە مافی خۆیەتی واز لە خوێندنەوەی شیعری فرە دەنگ بهێنێت و سەرنجی بەلایاندا ڕانەکێشرێت، دیارە یەکێک لە هۆکارەکانی تێنەگەیشتن لە خوێندنەوەی دەقی فرە دەنگ لەوەدا خۆی دەنوێنێت ڕێک پێچەوانەی شیعری یەکئاست و یەکدەنگە.

سەباح ڕەنجدەر

(کات) و (شوێن) ەکانی ئەو دەقە فرە دەنگانە ئاستەکانیان خێرا دەگۆڕدرێت. ڕەنگە لە دێڕ، یان وێنەی (یەکەم) تا دەگاتە دێڕ، یان وێنەی (دووەم) شاعیر چەند ئاستێک پێشانبدات و سەدەیەک ببڕێت، بۆ ئەو خوێنەرەی شارەزایی و ڕۆشنبیری لە ئەفسوونی شیعر و وریای هێما ئەفسووناویەکان نەبێت بەلایەوە کردارێکی سەختە دوو دێڕ، یان دوو وێنە لە بیری خۆیدا لە یەک گرێ بداتەوە، هەروەها لە جێگۆڕکێی (شوێن) ەکانیش ڕەنگە لە دەقیکدا پانۆرامایەکی جوگرافیت پێشکێش بکات. کە گەشتی چەندین وڵات و شارە دوورە دەستەکان بێت، ئەگەر شارەزای باری گۆڕینی ئەم شوێنانە نەبیت،

زۆر گرانه وا به ئاسانی بتوانیت لەگەڵ ئەو هەموو شوێن گۆڕینانه کارلێک بکەیت ، پاشان له یەکدیان ببەستیتەوه و وێنایەک له مێشکتدا دروست بکەیت که کورتکراوەی ئەو گەشتەت بێت، ئەوانی عەودالّی خوێندنەوەی شیعری فره دەنگ، یان شاعیرانی مۆدێرنیزمن و پسپۆڕانی ئەم بوارەن، ئەوه دەزانن که یەکێک له بنەماکانی شیعری فره دەنگ ئەوەیه که دەق له شێوەی پانتاییەکی کراوەی بێ سنووردایه. بۆیه (کات) دیاری ناکرێت، هەروەها (شوێن) گۆی زەوی له خۆ دەگرێت و هەندێکجار هەسارەکانیش دەگرێتەوه، گەردوون له شیعری فره دەنگ و مۆدێرندا چ لەڕووی (کات)،چ له ڕووی (شوێن) ەوه کورت دەکرێتەوه، (بۆ دلێر) ی شاعیری فەرەنسا دەڵێت: (شیعرێکی من؛ واته جیهان سەرەتا سەری). لەم ڕستەیەدا تێدەگەین که شیعری فره دەنگ چ مەودایەکی بەر فراوانی له خۆداگرتووه، جا ئەوانەی تەنیا شیعری یەکئاست و یەکدەنگ دەخوێننەوه چۆن دەتوانن لەو پانتاییه کراوەیەدا مانای تەواوی شیعرێکی چەند ئاست به دەست بهێنن و چێژێکی ئەفسووناوی. که تایبەته به دڵ و گیانی مرۆڤی هەستپەروەر له دەق و هەستی پەروەردەکراو به جوانناسی وەربگرن. نموونەیەک له دەقی فره دەنگ له شیعری (سەباح ڕەنجدەر) وەردەگرین:

کیژی کات پرچی بەردایەوه

شوێن شەیدای بوو

ویست زەیستانێکه

مەینەتیش تەلارسازێکی هاروهاج

دەستی کام لێکدانەوه بگرم

له دابەشکردنی دەنگی کەڵەشێر به سەر ماڵه خەوگرانەکان

هەڵوەستەیەک به دڵتوندی دەکەم

تێدەپەڕم

هەناسەی ئەو پەلکه دارانەم بۆ دێ

له ڕۆژئاوابوونی دوێنێ ناشتم

کۆڵانه گڵۆپ خرۆشاوەکان دەدەمه پشت

ماوەیەک له ناو مەحاڵ

گوێ له فەرموودەی ئەو خواوەندانه ڕادەگرم(٢)

لەڕووی (کات) ەوه له دێڕی یەکەم که دەڵێت: (کیژی کات پرچی بەردایەوه). کاتەکه له دێڕی سێیەم ئاشکرای دەکات که دەڵێت: (ویست زەیستانێکه). له دێڕی پێنجەم که نووسیویەتی: (له دابەشکردنی دەنگی کەڵەشێر به سەر ماڵه خەوگرانەکان). کات دەگوازێتەوه بۆ کاتێکی دیکه که هاوینه و کەڵەشێرەکان بەره بەیانیان به سەر ماڵه خەوگرانەکاندا دەخوێنن، تەنیا له نێوان پێنج دێڕدا وەرزی(زستان) بۆ وەرزی (هاوین) گۆڕا، له زاستانەوه تا هاوین شەش مانگ جیاوازی له (کات) هەیه. بێگومان مانای سەرەکی له دێڕی یەکەم تا دەگاته دێڕی پێنجەم له (شوێن) ەوەش گۆڕانکاری تێدایه، که

لە نێوان شوێنی پرچ بەردانەوە و ماڵە خەوگرانەکاندا خۆی دەنوێنێت. ڕەنگە شیعری واهەبێت ڕەهەندی کات لە نێوان چەند دێڕێکدا چەند ساڵ و سەدەیەک جیاوازی هەبێت، شوێنەکانیش شوێنی زۆر لە یەکدی جیاوازبن، ئەم دوو گۆڕانکارییە خێرایانە کاریگەری ڕاستەوخۆیان لە لێکدانەوەی دەق و خوێندنەوە و چێژ وەرگرتندا هەیە.

بە وێنەیەکی گشتی کەرەستە پێکهێنەرەکانی شیعری (فرە دەنگ) بە بەراورد لەگەڵ شیعری (یەکئاست و یەکدەنگ) دەوڵەمەند و ئاڵۆز و ئەفسووندارترە. شاعیری فرە دەنگ توخمە پێکهێنەرەکانی جیاواز بوونی بە شێوەیەک لە ناو ئەزموونی خۆی پەروەردە کردووە، کە هەموو وزە ڕۆشنبیرییەکانی (ژیان) و (بوون) و (کولتوور) لەبەر ڕۆشنایی (خەیاڵ) یدا کراوەنەتەوە و توانای جێکردنەوەیەکی زۆریان هەیە، لە شوێنی داهێناندا جووڵەی وزە بەخش و داهێنانی ئەفسووناوی دیکە ئەنجام بدەن، جیا لەوەی مۆسیقای شیعری یەکئاست و یەکدەنگ ئەو ڕیتمانەن کە لە کۆتایی پیتی هەر وشەیەکدا دەزرینگێتەوە، ئەو زرینگانەوەیە یەک بە دوای یەکانە وا دەکەن مێشک لەنگەر بگرێت و بچەسپێت، هەرچی ڕیتمی شیعری فرە دەنگە چەندین ئاوازی جۆراوجۆرن. زیاتریشیان لەناو وشەکان، یان ڕستە، یان کۆپلەیەکدا دەبیسترێت کە لەنگەری مێشک دووچاری ناجێگرییەک دەکات. ئەوەی لەو کاتەدا نەتوانێت وەک پێویست لە چەشنی مایسترۆیەک لەگەڵ ڕیتمی سمفۆنیاکەدا بجووڵێت و چێژی ئەفسووناوی وەربگرێت، ئەوە سەری لێ دەشێوێت و ناتوانێت لە ناو ئەو هەموو دەنگ و ڕیتمە جیاجیایاندا چێژ (بدۆزێتەوە) بە ناچاری واز دەهێنێت.

فرە دەنگی کردەی داهێنان و خوڵقاندنێکی ناچەسپاوە، ئەوەی کار لەو کردەیە دەکات ئەفسانەی داهێنان دەخوڵقێنێت، زمانی پاک و دەوڵەمەند و پڕشنگدارە، بیری ڕۆشن و بەرهەمهێنی شیعرییەتە، بەلێبووردەیی دەنووسێت و مەبەستی خوێنیشاندان نییە، لێی ڕوونە ئەوەی ئەو ئەنجامی دەدات بۆ دەستەیەکی دەستەبژێر و تایبەتن، بەختەوەرە بەوەی پەیامێکی مرۆڤدۆستی بە جوانترین شێوەی نووسین کە (شیعر)ە ببەخشێتە مرۆڤایەتی، لە ئایندەدا باوەڕ وەردەگرێت و دەیخاتە بەر چاوی خۆی و وزەی زمانیی بۆ دابین کردووە، ڕابردوو لای وەک کێشەیەکە لە ناو ژیان تەواو بووە و جارێکی دیکە ناگەڕێتەوە سەری مەگەر بۆ خوێندنەوەی دەقەکانی نەبێت، بەڵام پاڵپشتێکیشە بۆ دەوڵەمەند کردنی ئەزموون و تەقینەوەی بینینی. هەستی بەوە کردە و کاریشی بۆ دەکات تایبەتمەندی کەسایەتی خۆی بە دەقەکانی ببەخشێت. (لە ناو شیعری کوردیدا لە کەس نەچێت) ئەو لە کەس نەچوونەشی لێوانلێوبێت لە هەست و شیعرییەت و خەونی مرۆڤی سەوداسەر بە دوای ئاسوودەییەکانی ژیاندا.

سەرچاوە:

١– دیوانی گۆران، محەمەدی مەلا کەریم، بەرگی یەکەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، ١٩٨٠، دەقی (لە درزی پەچەوە). ل ٣٤.

٢– خەون وا خۆی گێڕایەوە، سەباح ڕەنجدەر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤، دەقی (زێوان). ل ١٧٦ – ١٧٧.